Ивайло Начев

ГИМНАСТИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА: ПАРАЛЕЛИ И ВРЪЗКИ МЕЖДУ БЪЛГАРСКИТЕ ГИМНАСТИЧЕСКИ ДРУЖЕСТВА „ЮНАК“ И ХЪРВАТСКИТЕ „СОКОЛ“ ДО ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Ивайло Начев
Институт за балканистика
с Център по тракология „Проф. Александър Фол“
БАН
София

UDK [061+796.4] (497.5+497.2)“19“(091)
[316.4:613.71] (497.5+497.2)“19“

Статията се занимава с възникването и връзките между българското и хърватското гимнастически движения, една сравнително слабо изследвана област от социалната история на Европейския Югоизток. Тя разглежда гимнастическите дружества сред двата народа като комплексен социален феномен и откроява ролята им на едни от най-значимите граждански сдружения, оставили значим отпечатък върху обществата в Югоизточна Европа през един относително дълъг период от време до средата на миналото столетие. Връзките между българските дружества „Юнак“ и организациите под шапката на „Хърватски сокол“ са разгледани от времето на установяването на първите контакти в началото на XX век. Статията разглежда участието на българските гимнастически дружество в различни спортни мероприятия в хърватския главен град Загреб, както и със съответните пътувания на хърватски дружества до България. В същото време войните от началото на века поставят гимнастическите движения пред сериозни изпитания и ясно показват редица практически ограничения пред иначе широко прокламираната славянска солидарност. Статията се стреми да покаже, че гимнастическото движение сред българи и хървати играе съществена роля в един широк социален контекст, включващ както физическо, така и патриотично възпитание.

Историята на гимнастическите движение в Югоизточна Европа остава несправедливо един сериозно пренебрегван от съвременната историография социален феномен. Гимнастическите дружества могат да бъдат причислени към масовите и съответно доста значими граждански сдружения в Югоизточна Европа, оставили значим отпечатък върху обществата в региона през един относително дълъг период от време, разпростиращ се от третата четвърт на XIX век поне до средата на миналото столетие. Този феномен има своето изражение както в българското, така и в хърватското общество, чиито гимнастически сдружения ще бъдат обект на настоящата работа. Гимнастическите дружества и съюзи и в двете страни имат значима членска маса, множество клонове в различни население места, собствени униформи, химн, поздрав и пр. Те са също така и доста значим фактор в различни сфери на обществения живот с немалка роля за общоисторически процеси като патриотическата мобилизация, физическото възпитание и пр. Освен това следва да се отбележи един слабо известен факт, че както в българския, така и в хърватския случай значителна част от съвременните спортове водят началото си именно от средите на първите гимнастически дружества. Предвид тази значимост на гимнастическо движение като комплексен социален феномен в модерната епоха остават изненадващо много бели петна в изследванията за историческото развитие на масовата гимнастика. Това в голяма степен незаслужено неглижиране на темата, особено от гледна точка на социалната история, важи с особена сила за историята на българските гимнастически дружества[1], които остават твърде слабо проучени. Вероятно в по-малка степен тази констатация се отнася и за хърватското гимнастическо движение.

Освен попълването на поредица бели петна в тематиката, включително и да се отдели полагащото се внимание на възникването и развитието на гимнастическите дружества и техните взаимовръзки в широк географски ареал, настоящата работа си поставя за цел да анализира българското и хърватското гимнастическо движение в сравнителен план, както и да разгледа интензивните им, но слабо познати контакти, поставяйки ги в контекста на общото развитие на масовата гимнастика и гимнастическите дружества в Югоизточна и Цен-

[1] Съвременните изследвания засега са проучили в детайли само историята на отделни дружества в страната. Виж например: Апостолова, Зоя. *Гимнастическите дружества в България и приносът на „Дунавски юнак" – Лом за развитието на физическата култура 1895 – 1945*. София, АИ „Марин Дринов", 2003; също и Ангелова, Росица. Юнашкото движение в Шумен (1899 – 1944).// *Известия на Историческия музей Шумен*, т. 15, 2014, с. 245-274. В една своя по-ранна публикация, фокусирана върху разпространението на българското гимнастическо движение в началото на миналото столетие в европейските владения на Османската империя, съм направил и обзор на основни аспекти от развитието на българското гимнастическо движение: Начев, И. Съюзът „Юнак" и българското гимнастическо дружество в Солун. Константинова, Ю., Н. Данова, Й. Желев (съставители).// *Солун и българите: история, памет, съвремие*. София, ИБЦТ-БАН, 2019, с. 277-303.

трална Европа. Тази съпоставка на гимнастическото движение сред българите и хърватите и разглеждането на малко познатите връзки между съответните гимнастически организации може да се разглежда и като едно от израженията на еволюцията в отношенията между двете общества в модерната епоха.

Като цяло гимнастическото движение се развива при доста интензивни връзки между дружествата в различните страни, като трансферът на знания, умения и практики е сам по себе си интересен процес, който заслужава самостоятелно внимание. Тук може би ще бъде достатъчно да се посочи, че преносът и разпространението на гимнастическото движение в Европа се случва по няколко паралелни направления. На континента влияние върху развитието на гимнастическите дружества оказва моделът на германското движение Турнферайн, развило се в Прусия от 20-те години на XIX век и получило широко разпространение първо в немскоезичния свят. На по-късен етап, от 60-те години на XIX век насетне, щафетата се поема от чешките гимнастически дружества Сокол, които в редица отношения за явяват реакция на германското гимнастическо движение, но от друга страна, включително технически и организационно, те са повлияни в голяма степен от тази първа вълна[2].

Чешкото гимнастическо движение се оформя като първото масово движение в славянските страни, което и постепенно разпространява идеята сред други близки народи. В Югоизточна Европа словенците първи възприемат и започват да развиват гимнастиката с основаването на гимнастическо дружество Словенски сокол през 1863 г. в град Любляна. Три години по-късно, през 1866 г., делегация от 60 членове на Словенски сокол пристига в Загреб във връзка с отпразнуването на 300-годишнината от кончината на хърватския благородник и герой от битки с османците Никола Зрински, което се смята и за първи сериозен импулс за разпространение на гимнастическото движението сред хърватите.

Благоприятни условия за устойчиво организиране на гимнастически организации от гледна точка на общата социална и политическа рамка в Австро-Унгария се създават в началото на 70-те години на XIX век. През този период в Загреб е създадено първото хърватско гимнастическо дружество, което след това просъществува относително дълго. Този първи гимнастически клуб под името „Хърватски сокол“ е създаден през 1874 г. от група съмишленици или както пише един от първите историографи на движението от „млади загребски родолюбци хървати и словенци“[3], но и при участието на тогавашния кмет на Загреб Иван Вончин. В начинанието се включва и директорът на

[2] Едно от сериозните изследвания на масовото и влиятелно чешко гимнастическо движение е: Nolte, Claire. *The Sokol in the Czech Lands to 1914: Training for the Nation.* New York, Palgrave Macmillan, 2002.

[3] Bučar, Franjo. *Povijest Hrvatskog Sokola - Matice u Zagrebu : 1874.-1885.* Zagreb, Naklada Hrvatskog Sokola Wilsonovog, 1925, c. 3.

реалната гимназия в града Йосип Торбар, който самият има лични интереси към спорта и алпинизма. Първото публично представяне на дружеството се случва още на 15 юли същата година в градинката на градското стрелбище. Прави също така впечатление, че първият правилник на дружеството е на хърватски и немски език и е приет през декември 1874 г. След 1874 г. физическите упражненията са въведени като част от учебната програма на учениците в града. Хърватски сокол построява специална зала през 1883 г., като дружеството я оборудва с необходимите гимнастически уреди и поема изцяло организацията на упражненията, а държавата плаща наем според броя на учениците[4]. През следващите десетилетия Хърватски сокол разгръща обхватна мрежа от гимнастически дружества. След по-големите от тях може да бъде споменато основаното през 1893 г. гимнастическо дружество в град Сплит.

Особеност при случая в България е, че гимнастическото движение в съвременния смисъл добива широко разпространение доста по-късно от хърватските земи, а преносът на организационни и технически елементи не се случва директно от германската школа или както би могло да се очаква чрез много влиятелните чешки соколски дружества, или пък през някоя от вече утвърдилите се южнославянски школи. Донякъде парадоксално съвременната масова гимнастика навлиза в България посредством швейцарски учители по гимнастика, които стават пионери на движението в самия край на XIX век. В същото време още в началния етап значителен и интензивен обмен от различно естество се осъществява и със славянското соколско движение, чийто център са чешките земи и Прага.

В първия етап държавата и то на най-високо ниво играе доста по-голяма роля за развитието разпространението на гимнастиката сред българите, отколкото е това в хърватския случай. За началото на гимнастическото движение в България ключова роля изиграва Георги Живков, министър на просвещението в правителството на влиятелния реформатор от епохата Стефан Стамболов. Освен редица други на приноси на просветния министър, какъвто е откриването на Софийското висше училище през 1888 г., той лично се застъпва за въвеждането на физическо обучение в българските училища, което към този момент е един почти напълно игнориран аспект в образователната система на страната. Ключово събитие от този ранен период става посещението на министър Живков в Швейцария през 1893 г., където той и екипът му се запознават със системата за спортно и физическо обучение в страната. В този момент е отправено запитване към швейцарските гимнастически дружества да бъдат препоръчани квалифицирани учители по гимнастика и в резултат на тази мисия

[4] Paar, Adolf. *Hrvatski Sokol*. Samobor, Društvo za športsku rekreaciju „Šport za sve", 2011, c. 11-13. Също за хърватското гимнастическо движение по-ново изследване е: Iveljić, Željko. *Gimnastika u Hrvatskoj i svijetu : 1904. – 1917.* Vinkovci, Matica hrvatska, 2022.

през 1894 г. като учители по гимнастика биват назначени дванадесет швейцарски специалисти, сред които голяма известност по-късно придобиват имена като Шарл Шампо, Луи Айер, Даниел Бланшу и др.

Първото българско гимнастическо дружество е учредено още в същата 1894 г. в град Русе. Второто по ред дружество, което е появява в столицата София, става двигател за консолидацията на отделните гимнастически дружества в страната. Началото му е поставено на събрание в салона на дружество Славянска беседа, проведено на 21 януари 1895 г. от учители от Софийската мъжка гимназия, студенти и чиновници. Сред инициаторите за създаването на софийското дружество „Юнак" се откроява Тодор Йончев (1859 – 1940), възпитаник на педагогическото училище във Виена и на политехниката в Цюрих, който по това време преподава химия в мъжката гимназия в столицата. Тодор Йончев представя по време на това първо събрание доклад върху необходимостта да се уреди система за физическо възпитание на младежите по примера на други европейски страни. В изложението си Йончев описва занемареното физическо възпитание и акцентира върху направеното в тази област в различни страни, подчертавайки значението на физическото възпитание за цялостното обществено развитие[5].

Гимнастическото движение бързо набира немалка популярност сред българите и само в рамките на три-четири години се образуват над 20 отделни дружества на различни места в страната. По този начин докато в генезиса на дружествата държавата в лицето на водещи фигури в правителство играе първостепенна роля, още в този етап развитието на движението започва да придобива доста по-органичен характер и инициативата често идва отдолу нагоре. Географията на първите дружества надхвърля значително местата, където са изпратени швейцарските учители по гимнастика, което също ясно показва колко добра почва намира гимнастическата идея в страната.

Организирането на отделните дружества в единна структура става през 1898 г., когато е свикан първият учредителен конгрес на гимнастическите дружества и е учреден съюза Юнак. В това отношение консолидацията при българските дружества протича относително по-бързо, тъй като хърватските соколски дружества се обединяват под обща съюзна шапка доста след образуването на първите дружества, което става със създаването през 1904 г. на общ съюз на хърватските соколски дружества със седалища в Загреб. Първоначално в съюза „Хърватски сокол" се включват 15 отделни дружества. Трябва да се посочи, че за това значимо развитие хърватските гимнастическо дружества известяват българските си колеги с нарочно съобщение.

[5] Бижев, Н. Предистория на съюза на гимнастическите дружества „Юнак". // Чакъров, Ст. (редактор), *История на Съюза на гимнастическите дружества „Юнак" 1898 – 1938. Юбилеен сборник.* София, Печатница „Художник", 1939, с. 23-25.

Както българското юнашко движение, така и хърватската соколска организация разширяват значително присъствието си в началото на XX век. Към апогея на своето развитие съюза „Хърватски сокол“ обединява до около 180 отделни дружества, а членската маса се изчислява на около 15 000 – 20 000[6]. В същото време българския съюз „Юнак“ обединява 46 дружества с общ брой членове от над 10 000[7]. Със значителното разширяване на дейността си през този период двата съюза се очертават като най-мощните и масови гимнастически и въобще спортни организации в съответните страни.

Сред важните решения на първия конгрес на съюза на българските гимнастически дружества е от този момент нататък всички отделни асоциирани клубове да носят общото име„ Юнак“. С този ход се цели да се подчертае българския характер на движението и вероятно се търси символно разграничаване от широко разпространените в други страни соколски организации. Също така се премахва паралелното съществуване дотогава на различни названия, вкл. „Сокол“, „Борец“, „Орел“, което впрочем не е характерно за повечето други славянски гимнастически движения и се спомага за оформянето на единния облик на българското гимнастическо движение.

Още на този ранен етап в юнашкото движение съвсем ясно са застъпени два доста различни аспекта – както „телесно“ възпитание и същинската физическа и спортна дейност, така и „нравствено“ възпитание на участниците, с което дружествата „Юнак“ се отличават с един доста холистичен подход. Юнашкото движение е свързвано също така и с масовото навлизане на туризма, поради организираните от членовете му излети сред природата, а често активисти на гимнастическите дружества се включват в туристически клубове и обратното. Гимнастическите дружествата стават и трамплин за организирания български спорт, което е видно от участията им в големи международни спортни прояви. Така например група на софийските гимнастици пътуват през април 1896 г. за Атина, за участие в олимпийските игри, ставайки част от първата модерна олимпиада в днешния смисъл на това понятие, а с това и в световното възраждане на олимпийското движение. Значение за развитието и масовизирането на спорта има и това, че паралелно с гимнастиката в редица дружества се сформират групи по лека атлетика, футбол и др. Аналогична в това отношение е ситуацията в хърватския случай, като много съвременни спортове, които дотогава са били напълно непознати сред хърватите, като футбол, крикет и др. започват да навлизат в ежедневието именно покрай активностите на гимнастическите клубове. В същото време се разширяват и познанията за известни преди това спортове, като фехтовка тенис и др.

---

[6] Pavlin, Tomaž и Zrinko Čustonja. Sokol: between making nation and state.// Kinesiology 50, (2), 2018, p. 262.

[7] Буреш, Й. Общи юнашки събори.// Чакъров, Ст. (редактор), *История на Съюза на гимнастическите дружества „Юнак“ 1898 – 1938. Юбилеен сборник.* София, Печатница „Художник“, 1939, с. 180.

Характерен момент за практиката на българските дружествата „Юнак“ е включването на участници от различни възрасти и поколения и смесването на разнородни социални групи и професионални съсловия. Още в началния период в нея се включват и жени, като в България женски секции са създадени още в самото начало на XX век. Това става на фона на относително бавното разпространение на гимнастиката в училищата и като цяло почти липсващата идея за физическа култура сред широките слоеве от населението.

Важна роля за популяризиране на идеите на гимнастическото движение в България има печатният орган на дружеството „Здраве и сила“, който е създаден на първия общ конгрес. Идеите на гимнастическите дружества се популяризират и по различни други начини като събори, публични демонстрации, сказки, излети и пр. По това време се оформя гледището, че основната цел на съборите е „да популяризира юнашкото дело между широките народни среди, както и да пропагандира идеята за основаване навсякъде юнашки дружества“, а не да се организират състезания между членове на клубовете, което е и една съществена отлика с оформящите се вече по това време различни спортни дисциплини.

Първото голямо обществено мероприятие на българските гимнастически дружества е общ събор на съюза „Юнак“, проведен в крайморския град Варна през 1900 г. Това събитие оправдава в голяма степен очакванията, че подобни демонстрационни представяния пред широката публика ще спомогнат за масовизиране на движението. Във варненския т. нар. общ Първи събор на съюза „Юнак“ участват няколкостотин участници от различни дружествата в страната, а публиката достига около пет хиляди зрители[8]. На това мероприятие все още няма чуждестранни участници, но прави впечатление, че от този съвсем ранен период датират и първите официални отношения с „Хърватски сокол“. От българска страна е отправена е покана хърватски соколи да участват в събора във Варна, но поради невъзможност да се осъществи подобно пътуване съборът е поздравен с официална телеграма от страна на хърватските гимнастици, като поздравления са получени както от дружеството в Загреб, така и от „Хърватски сокол“ в Сплит. В свое писмо от април 1900 г. загребското гимнастическо дружество изразява „дълбоко съжаление, че дружествените работи не позволяват на соколите да дойдат във Варна, да стиснат юнашките десници на своите мили братя българи, които не един път са засвидетелствали искрено братство спрямо нас – хърватите“[9]. Прави впечатление, че още ранните

[8] Буреш, Й. Общи юнашки събори.// Чакъров, Ст. (редактор), *История на Съюза на гимнастическите дружества „Юнак“ 1898 – 1938. Юбилеен сборник*. София, Печатница „Художник“, 1939, с. 166-167.

[9] Минев, М. Съюзът „Юнак“ и славянското соколство.// Чакъров, Ст. (редактор), *История на Съюза на гимнастическите дружества „Юнак“ 1898 – 1938. Юбилеен сборник*. София, Печатница „Художник“, 1939, с. 270.

трудове върху историята на отношенията между българските гимнастически дружества и соколските организации извън страната отделят доста значимо място на връзките с хърватските соколи и обикновено ги разглеждат на второ място след контактите с чешките соколи, отразявайки по този начин значителната интензивност в отношенията между двете организации.

Малко след тези първи официални контакти се осъществява и връзка с новооснованото гимнастическо соколско дружество в град Карловац, което покъсно неколкократно се включва в контактите с българите. През следващите години се поддържа активна кореспонденция между българските и хърватските гимнастически дружества, в която двете страни уведомяват за важни развития и отправят покани за участие в съвместни събития, но често по различни предимно чисто практични причини през първите години такива пътувания не са осъществени. Така например българските гимнастици не успяват да се включат в официалното честване на 30-годишнината на соколското дружество в Загреб, за което получават специална покана.

Като цяло връзките на българските гимнастически дружества с чуждестранните соколски организации са добре поддържани в този ранен период след подема на самата организация в България, като две от по-значимите посещения и участия в масови събития на български гимнастици в чужбина са свързани именно с Хърватия. Известно е, че през 1906 г. група от над 450 български гимнастици от 22 различни дружества пътуват до Загреб, за да участват в първия общ събор на хърватския съюз „Сокол“, събитие което е проведено в главния хърватски град между 19 и 21 август. Това е третото участие в чуждестранни изяви на българския съюз „Юнак“, след посещение от малка група на събора в Прага през 1901 г. и вече доста по-масово участие на български гимнастици в Букурещ през 1905 г. По отношение на това първо посещение на българските гимнастици в Загреб заслужава да се спомене текста на самата покана, която илюстрира добрите отношения през тези години: „Молим ви, братя, да се отзовете на нашия братски позив, за да засвети славянската солидарност. Ние разчитаме на братската ви поддръжка“[10]. Делегацията, която се превозва от седем специални вагона на железниците, пристига в Загреб и според сведения от българските източници делегацията, включваща също и сръбски гимнастици, е тържествено посрещната на гарата от над 30 хиляди загребчани. Пред събралото се множество председателят на „Хърватски сокол“ произнася реч, която завършва със следното гостоприемно послание: „От сърце ви казваме добре дошли, братя българи, юнаци, в

[10] Минев, М. Съюзът „Юнак“ и славянското соколство.// Чакъров, Ст. (редактор), *История на Съюза на гимнастическите дружества „Юнак“ 1898 – 1938. Юбилеен сборник.* София, Печатница „Художник“, 1939, с. 270.

белия Загреб, зеницата на хърватското око“[11]. Това се превръща и в първата среща на живо между българските и хърватските гимнастици.

На следващата година по молба от хърватската страна са изпратени традиционни български носии за ръченица за участие в събитие в Загреб през 1908 г. След първото пътуване на българска делегация друго голямо участие в Хърватия е на втория общ гимнастически събор на „Хърватки сокол“ в Загреб през лятото на 1911 г., който е посетен от многочислена българска делегация от около 400 души. Част от българите изпълняват по време на събитието упражнения, които са разработени от хърватските им колеги[12]. В събора се включват представители на дружества от Търново, Видин, София и др. Трябва да се отбележи, че до войните български гимнастици участват в общо седем значими международни мероприятия и след Прага, безспорният център на славянското гимнастическо движение, където българите ходят цели три пъти, Загреб се оформя като второто най-значимо средище на международни контакти за българските юнашки дружества. Като цяло трябва да се има предвид, че тези пътувания на големи и разнородни групи допринасят особено много с тази си масовост и егалитарност за широкото опознаване между двете култури.

След първия варненски събор от 1900 г. подобни общи дружествени събори на българския съюз „Юнак“ са проведени в Пловдив, София, Русе и София. Разнообразието на демонстрираните спортни дейности е голямо – още първият събор включва упражнения на уреди, бокс, борба, фехтовка, упражнения с пушки, българско хоро, игри на кон, моряшки балет, бягане с и без препятствия, хвърляне на копие, овчарски скок, „ритни топка“ (футбол), „подай топка“ (хандбал) и др.

Съборът в Русе през 1907 г. е първата българска обществена проява, в която вече на живо се включват чуждестранни делегации на дружествата „Сокол“ от различни близки страни. На следващия събор през 1910 г. чуждестранното участие вече е доста по-значително и това събитие се превръща в масова демонстрация на актуалните от периода тенденциите за общославянско културно сближение. Споменатият гимнастически събор от 1910 г. се провежда паралелно с друго значимо международно мероприятие – т. нар II Славянския конгрес в София (в продължение на първия конгрес, проведен през 1908 г. в Прага) и по този начин е включен в подема на неославянското движение от първото десетилетие на XX век[13]. Доколкото неославянството не е основна тема на тази работа, едва ли е необходимо навлизане в детайлите на този безспорно важен феномен, но все пак би следвало да се посочи, че информирани бъл-

[11] Минев, „Юнак“ и славянското соколство, с. 270.

[12] Минев, „Юнак“ и славянското соколство, с. 271.

[13] За по-общ поглед върху този феномен вж. монографията на Лазарова, Емилия. *Славянското движение в България*, София, Пеликан Алфа, 1997. Също: Илиев, Кирил. Славянският събор от 1910 г. и Македонския въпрос. // Дриновський збірник, 15, с. 184-199.

гарски съвременници ясно открояват фокуса на това движение преди всичко върху културните аспекти на сближение между различни славянски народи и категорично го разграничават от по-ранния геополитически панславизъм[14].

Големият гимнастически събор в столицата от 1910 г. се превръща в една от демонстрациите на значителните по това време възможностите на гимнастическите дружества в България. В събора в София участват общо над 5000 гимнастици, а зрителите по трибуните достигат 20 хиляди души – спортно събитие с размери, останали непознати до този момент в живота на българската столица. В общия събор се включва значителна група от българските гимнастически дружества от Македония. Международното участие в събора от 1910 г. включва внушителна група от над 1800 представители на различни соколски дружества, сред които има значителни групи чехи, хървати, сърби, словенци, руснаци, поляци и др. Хърватските представители наброяват внушителното число от 660 души (от които около 50 жени), което прави хърватската група втората най-многобройна делегация след чехите.

По време на събитието две чети от „Хърватски сокол" демонстрират спортни комбинации на уреди, а група от 120 хърватски соколи изпълнява и свободни упражнения[15]. Някои от общите упражнения на събора са изпълнявани при съвместното участие на гимнастически дружества от различните страни, като български юнаци и соколи от другите страни излизат в еднакви униформи като силен символ на отличното взаимодействие между различните организации. Това голямо събитие, проведено под названието общ Юнашко-Соколски събор, се превръща в най-мащабната проява на българското гимнастическо движение в периода преди войните. В този момент българските дружества „Юнак" вече официално са членове на общия Соколския съюз.

В началото на Първата балканска война през есента на 1912 г. хърватските соколи изпращат телеграма, с която изказват съпричастност с българската кауза, а през следващите месеци тече и активна кореспонденция, в която българската страна осведомява за важни развития от бойните действия, включително за сформирането на юнашкия легион и за изпращането му на бойното поле. Първите новини от фронта са посрещнати с голям ентусиазъм. В поздравително писмо от ноември 1912 г. ръководството на „Хърватски сокол" пише до българските юнашки дружества: „Ние ви пожелаваме най-добра сполука. Справедливата славянска кауза трябва до край да победи. Вашият успех ще подкрепя и у нас надеждата за една по-добра бъдащност". Също така в начало на 1913

[14] Вестникарска статия на едно от талантливите пера и прецизен наблюдател на обществените процеси, Данаил Крапчев, първоначално публикувана във в. Родина през 1910 г., цит. по Крапчев, Данаил. Неославянският събор в София.// *Изминат път. 1906-1936*, София, Печатница „П. К. Овчаров", 1936, с. 52-55.

[15] Буреш, Й. Общи юнашки събори.// Чакъров, Ст. (редактор), *История на Съюза на гимнастическите дружества „Юнак" 1898 – 1938. Юбилеен сборник.* София, Печатница „Художник", 1939, с. 176-178.

г. „Хърватски сокол“ от град Сплит изпраща дарение от 1000 лева и писмо, в което изразява своята солидарност: „Нека този малък дар бъде считан като доказателство за братска колегиалност и като израз на големите ни симпатии и към юначния братски български народ. Нека знаят юнаците от легиона, че цяло хърватско до най-сиромашкото сърце особено им се радва“. Успешното превземане на смятана за непревземаема крепост Одрин също става повод за специално съобщение, в което се казва: „Хърватският соколски съюз с най-голям възторг се присъединява към славата на братята българи по случай превземането на Одрин“[16]. С началото на Втората балканска война през 1913 г. обаче гимнастици се озовават в различните страни на фронтовата линия, а т. нар. Юнашкия легион, който включва доброволци от гимнастическите дружества, участва в директни сражения със сръбски части, като някои пленени от тях сръбски войници се оказват членове на сръбски гимнастически асоциации. В тази условия отношенията с гимнастическите дружества извън страната разбираемо претърпяват обрат. Официалните контакти с чуждестранните соколски дружества са прекратени още през 1914 г., непосредствено след балканските войни. Като причина за този акт ръководството на Юнак посочва враждебното отношение и „недостойното държание“ на някои соколски организации към България. Подобно твърдение едва ли може да бъде изненадващо, като се има предвид, че по време на войните членове на Сокол и Юнак се бият в противоположни лагери.

Като цяло гимнастическите дружества „Юнак” в България са сериозно засегнати първо от балканските, а след това и от Първата световна война. По време на войните по-голямата част от дейността на съюза „Юнак” е фактически замразена за един немалък период от няколко години. Управителните органи на съюза се събират за първи път едва през 1920 г., като възобновяват своята дейност след петгодишно прекъсване. Още през 1920 г. първият следвоенен конгрес решава да се търсят възможности за възстановяване на връзките със соколските организации, когато обстоятелствата позволяват това. Дори и в официалните формулировки от конгреса прозира плътната завеса на взаимно недоверие, което почти е изличило изцяло положителното отношение отпреди тях. Първият следвоенен конгрес възлага на управата на съюза „да възобнови временно преустановените сношения с Всеславянския соколски съюз, когато обстоятелствата позволяват да стане това, със запазване на достойнството на юнашката организация и народа ни“[17]. Това очаквано подобрение на обстоятелствата всъщност отнема доста време.

[16] Минев, „Юнак“ и славянското соколство, с. 271.

[17] Чакъров, Ст. Съюзът „Юнак“ след вихъра на войните.// Чакъров, Ст. (редактор), *История на Съюза на гимнастическите дружества „Юнак“ 1898 – 1938. Юбилеен сборник.* София, Печатница „Художник“, 1939, с. 95.

На този фон директните отношения с „Хърватски сокол“ се очертават като положителен пример. Кореспонденцията с хърватските соколи е възстановена през първата половина на 20-те години и „Хърватски сокол“ всъщност става една от първите организации, с които българите подновяват директните си контакти. Първи писма са разменени по повод на планирания, но отложен конгрес на съюза „Юнак“ през 1923 г., което се случва заради твърде турбулентната политическа обстановка в страната и преврата срещу правителството на земеделския съюз на Александър Стамболийски от същата година. Юнашките събори в България са подновени през 1924 г. след доста дълго прекъсване от цели четиринадесет години, което донякъде илюстрира трудната ситуация, в която юнашките дружества оперират в началото на 20-те години. Нестабилната политическа обстановка в началото на 20-те години е още едно предизвикателство, което се добавя към като цяло трудните следвоенни условия в страната. Все пак организацията на юнашките дружества успява да се адаптира поне към тази тежка вътрешнополитическа обстановка и е само частично повлияна от честите смени на правителства в страната.

Българските гимнастически дружества получават също така покана за IIIтия общ събор на „Хърватски сокол“ през лятото на 1925 г., който се организира по случай 1000 годишнината от коронясването на крал Томислав и основаването на хърватското кралство. Управата на дружество „Юнак“ отговаря е свое писмо: „С искрена радост посрещнахме и юнаците възторжено желаят да в хубавия и славен Загреб“[18]. Тази визита не е осъществена, основно заради трудното положение на българското гимнастическо движение, което освен с предизвикателните условия в страната се бори и с поредица държавни реформи и новосформиращи се организации, които поставят под въпрос редица от завоюваните от него позиции в спортния живот и образованието. До края на 20-те години на XX век между хърватските и българските организации са разменени още няколко писма по различни поводи, но до нови съвместни прояви така и не се стига. Така например през 1927 г. съюза „Юнак“ осведомява хърватските си колеги за избора на ново ръководство, а следващата години „Хърватски сокол“ изпраща съболезнования по повод кончината на дългогодишния председател на съюза „Юнак“ Христо Атанасов, а също и по повод на катастрофалното земетресение в Южна България. В края на 1929 г. ръководството на „Хърватски сокол“ изпраща известие за прекратяване на юридическото съществуване на съюза след въведените ограничения за национални организации в страната[19]. Хърватският соколски съюз се разпуска, отказвайки да се влее в набиращата скорост относително по-нова организация Югославски сокол, която се ползва с огромна подкрепа от страна на югославската държава и

[18] Минев, „Юнак“ и славянското соколство, с. 271-272.
[19] Минев, „Юнак“ и славянското соколство, с. 272.

лично с протекциите на монарха крал Александър[20]. В тази връзка следва да се има предвид, че Югославски сокол доста настойчиво и дори агресивно промотира една крайно изявена сърбо-центрична версия на югославизма[21], влизайки в ясно противоречие с идеите на хърватското соколско движение и „Хърватски сокол" от по-ранния период.

От гледна точка на международните връзки на българското юнашко движение една от първите сериозни стъпки за възстановяване на активните контакти е решението от 1928 г. за повторно присъединяване към общославянския съюз „Сокол", последвано от посещение на български гимнастици в Чехословакия през 1928 г. Усилията за подобряване на отношенията дават реални плодове цели две години по-късно, когато на софийския общ гимнастически събор през 1930 г. за първи път се явява чуждестранна делегация от 120 чешки гимнастици. През 1934 г. българска юнашка делегация се включва също така в Соколския събор в Загреб и според отзиви от българска страна юнашките представители са радушно приети. На следващия голям събор в България през 1935 г. присъства огромна делегация от югославски, чешки, полски и руски участници. Това участие е подготвено от голяма обиколка в Югославия на високо ниво, водена лично от българския вътрешен министър и същевременно председател на съюза „Юнак" Рашко Атанасов, който посещава основни центрове на гимнастическото движение в страната[22]. В събора в София през 1935 г. участват цели 9000 български гимнастици, представляващи 128 дружества от цялата страна. Освен това в България пристигат повече от 6000 югославски соколи и около 300 чехи[23]. Последните два събора в историята на съюза Юнак през 1935 г. и 1939 г. стават най-мащабните както по българско, така и по чуждестранно участие. Фактът, че през втората половина на 30-те години са реализирани толкова масови събори илюстрира като цяло положителните тенденции за съюза „Юнак" през втората половина на периода между двете световни войни.

В заключение заслужава да се открои, че гимнастическото движение сред българи и хървати играе съществена роля в един широк социален контекст, включващ както физическо, така и патриотично възпитание, опознаване между членовете на отделните дружества и унифициране на регионални различия между младежите. В същото време значението на този социален феномен се

[20] Виж например: Jovanović, Vladan. Consolidation of Common Identity: The Sokol Movement in Interwar Yugoslavia. // *Балканистичен Форум*, 2013,(2), с. 44-55. За еволюцията през 20-те години виж също: Jakir, Aleksandar, The Sokol Movement in Croatia as Promotor of Yugoslav Nationalism during the interwar years, paper from the conference *Cities on the Move: Turkey and Yugoslavia in the Interwar Period*, Basel, 2017.

[21] Zec, Dejan. The Sokol Movement from Yugoslav Origins to King Aleksandar's 1930 All-Sokol Rally in Belgrade.// East Central Europe, 2015, с. 42, 48-69.

[22] Минев, „Юнак" и славянското соколство, с. 274.

[23] Буреш, Й. Общи юнашки събори.// Чакъров, Ст. (редактор), *История на Съюза на гимнастическите дружества „Юнак" 1898 – 1938. Юбилеен сборник.* София, Печатница „Художник", 1939, с. 189.

откроява и на едно друго ниво чрез опознаването между отделните страни и култури, което той подпомага. Гимнастическото движение сред хърватите се оформя две десетилетия преди българското, като първите дружества датират още от 70-те години на XIX век. Българското движение се оформя с известно забавяне спрямо сходните организации в региона, но то осъществява доста скоро след създаването си обединение на дружествата в единен съюз и така двете движение провеждат първите си общи масови събори в началото на XX век, с което началото на миналото столетие се откроява като време на значим подем и за двете гимнастически движения. В същото време балканските войни и Първата световна война поставят гимнастическите движения пред твърде сериозни изпитания и ясно показват редица практически ограничения пред иначе широко прокламираната идея за широкообхватна славянска солидарност. Важно е също така да се подчертае, че гимнастическите дружествата стават първата платформа за организиране както на хърватския, така и на български спорт и впоследствие неговото интернационализиране чрез първите участията в международни спортни прояви. Така гимнастическото движение може да бъде разглеждано и като елемент от по-обхватните процеси на модернизация и европеизация сред съответните общества. Също така благодарение на интензивните контакти със сходни движения, включително чрез редовните взаимните посещения на големите събори в региона и поддържането на редовна кореспонденция, гимнастическите дружества играят в един дълъг период съществена роля за по-доброто опознаване и съответно за интензифициране на контактите и подобряване на отношенията между народите в Европейския Югоизток.

Ivaylo Načev

GIMNASTIČKI POKRET U JUGOISTOČNOJ EUROPI: USPOREDNICE I VEZE BUGARSKOG „JUNAKA“ I HRVATSKOG „SOKOLA“ DO DRUGOG SVJETSKOG RATA

Članak se bavi nastankom i vezama bugarskog i hrvatskog gimnastičkog pokreta, relativno slabo istraženog područja društvene povijesti europskog jugoistoka. Sagledava gimnastička društva dvaju naroda kao složenu društvenu pojavu i ističe njihovu ulogu kao jedne od najznačajnijih građanskih udruga koje su ostavile dubok trag u društvima jugoistočne Europe u relativno dugom vremenskom razdoblju do sredine prošlog stoljeća. S obzirom na značenje gimnastičkog pokreta kao složenog društvenog fenomena u modernoj povijesti, ostalo je iznenađujuće mnogo praznina u istraživanjima povijesnog razvoja masovnih gimnastičkih pokreta. Odnosi između bugarskih društava „Junak“ i organizacija pod okriljem „Hrvatskog sokola“ promotreni su od vremena uspostavljanja prvih kontakata početkom 20. stoljeća. Članak se bavi sudjelovanjem bugarskih gimnastičkih društava na raznim sportskim priredbama u hrvatskom glavnom gradu Zagrebu, kao i putovanjima hrvatskih društava u Bugarsku, uključujući i sudjelovanje na velikom zajedničkom Junačko-Sokolskom sletu održanom 1910. u glavnom gradu Sofiji, uzimajući u obzir ulogu ovog pokreta u promicanju kontakata, boljem upoznavanju i međusobnom zbližavanju dvaju naroda. Istodobno, ratovi s početka stoljeća stavili su gimnastičke pokrete na ozbiljne kušnje i jasno pokazali niz praktičnih ograničenja inače naširoko proklamiranoj slavenskoj solidarnosti.

U članku se ističe kako je gimnastički pokret kod Bugara i kod Hrvata igrao bitnu ulogu u širokom društvenom kontekstu, uključujući i tjelesni i rodoljubni odgoj, a isto tako imao je svoju važnost za društvenu koheziju i, sukladno tome, za bolje upoznavanje pojedinih zemalja i kultura.

(Prevela D. Glasnova)

Ivaylo Nachev

The Gymnastic Movement in Southeast Europe: Parallels and Relations between the Bulgarian Gymnastic Societies „Yunak" and the Croatian „Sokol" until World War II

The article examines the establishment and the links between the Bulgarian and Croatian gymnastic movements. It deals with gymnastics societies as a complex phenomenon with various implications for the respective societies. The relations between the Bulgarian Yunak Union and the Croatian Sokol organization, a generally neglected topic in historiography, in particular concerning the Bulgarian case, have been traced since their first contacts in the early 20th century. The article looks in more detail into the participation of the Bulgarian gymnastic societies in various mass sport events in Zagreb and the respective travels of Croatian gymnasts to Bulgaria, including the large Yunak-Sokol assembly that was held in Sofia in 1910, taking into account their impact on facilitating mutual contacts and improving relations between the two peoples. The Balkan wars put the gymnastic movements to great tests and showed a number of practical limitations to the otherwise widely proclaimed idea of Slavic solidarity.